

Napló nélkül

Cenzúra

Egy sort keresek Adyban. Jó ürügy az újraolvasáshoz. Előbb csak lapozgatva; bízom ujjaim ihletében, hogy rányitnak a keresett textusra. De a versek el-elkapnak, egy-egy ismerős sor felénekel bennem. Tulajdonképpen minden költőt hangosan kéne olvasni, s Adyt inkább, mint bármelyiket. Mintha egy falusi templom orgonáját fűjtatnám, megszólalnak a versek. Azon kapom magam, hogy mormogom, dűnnyögöm, gajdолоm őket, váltogatom a regisztereket, belemámorosodom, mint egy Latinovits.

— *Megint rajta van* — gondolja majd a fiam a harmadik szobában, s rám kopog. Nem szereti, ha a szomszéd lakók bolondnak nézik apját.

— „Dózsa György unokája vagyok én” — kezdem, s hirtelen elhallgatok. Pedig rám se kopogtak.

Torkomra forrt Dózsa György.

Lenyelem Dózsa Györgyöt, kaszástul. Megy hát ő is a nagy veszteséglistára. Elvitt az ördög az életemből jó negyven évet. Elvitte belőlem, amit Arany Jánossal úgy mondhatok: „a jobb részt”. És viszi a kedvem, a merszem, hogy kieresztett hangon szavaljak Dózsa Györgyről. Röstelkedésem futja be Ady forradalmi verseit. Fogasra akaszthatjuk már ezeket is, mint őseinknek véres kardját. És viszi az ördög a többit, azt a rengeteg versét is, amelyben Ady Endre képes volt a modern líra homogén elemévé izzítani egy nép nevét. (Micsoda nonszensz ez a huszadik században!) Azt, hogy magyar.

Csitt!

Az ajkam se rebben, ahogy a szemem letapogatja a papíron:

— „Az én magyarságom: büszke felleg-orom...”

Történet

Mi mindenre gondolt azokban a végső és végtelen rejtjeles verseiben Ady, amelyeket Hatvany nem is tartott méltóaknak könyvbe összegyűjtésre? Ezek A Halottak Élén kötetéből kiadói finnyáskodással kiostált versek műve mulandóságáról sügtak a haldoklónak...

Halála után aztán csak előkerültek az enyészetre ítélt versek is a posztumusz kötetben.

Ott olvastam ezt is:

Átkozódtunk, pedig a táltosok

Gyönyörű kora volt

S Leibnitz világa:

Legjobb s leghetőbb.

Miért kellett másikat érniük?

Bizonyára a századeleji magyar szellem csodájának tömörített képe ez, amelyben egymás mellett ott a túlélő *archaikum* és az optimista *utópia*. És amelyben nincs el-lentétben az érték a lehetőséggel. Sőt. Felsőfokon fuzionáltak: a legjobb a leghetőbbel. És a visszanézés alig indokolható költői elégedetlenség emléket sem mulasztja

említeni a vers: „átkozódtunk” a lehető világok legjobbjában. Csakugyan, micsoda progresszív sámánröptű és ostoros nemzedék állt elő abban az alig tíz-tizenégy esztendőben! „Új rend ezerévet tündökölő” — írja majd később Illyés a röpke aranykorunkról.

Adynak e háború végi keletű verse végül elcsuklik, s úgy szól, mint egy görög tragédia siratókórusa.

*Jaj a tántoríthatatlanoknak,
Jaj nekünk,
Jaj érzéseinknek, kiket már
Alig bírunk,
Jaj nekünk.*

A vers címe: Kár a voltért.

Hódvár

Azt mondják: ezt itt találták ki Kanadában, de azt is mondják, hogy most már terjed az Egyesült Államokban is. Itt a hideg éghajlat vezette rá az urbanistákat.

Városrészeket behálózó vakondokjáratok. Kellemesen fűtött hódvárak. Galériák, folyosók, terek, metróállomások; üzletek és butikok sora, MacDonalddételkezdék aranykapui és utcai mutatványosok. Vácibbnál vácibb utcák és Rákóczi utak a föld alatt. Még Keleti pályaudvar is. A nagy különbség: a csakugyan *ragyogó* tisztaság. A Szent Lőrinc állomás óriás-csarnokában éppúgy alszanak a földön hálósákos fiatalok, mint bárhol Európában, de a végtelenbe vesző márványpadló tükröfényes, mint egy bálterem.

Fölöttem, kiszámíthatóan, felhőkarcolók. Egy ideig lelkesedem. S aztán hirtelen rám szakad a klausztrofóbia. Itt-ott látok egy-egy vörös EXIT-et — tudom, hogy ez azt mutatja, hogy merre lehet kijutni szabad levegőre, bár ez a jelzés nekem inkább olyasmit asszociál, hogy *memento mori* (látjátok feleim szümtükkel: exitálunk, exitálunk, exitálunk).

Ha aztán az EXIT-eket követve sikerül lassan felmászó eszkalátorokon és futóléptekkel elhagynom az alvilágot, ismeretlen felhőkarcolók tövében találok magam, egy metafizikus festészetből ismerős néptelen márványudvaron, ahol az élet egyetlen jele a középtűt csobogó szökőkút. Körös-körül mind a hét kapu a Royal Bankba vezet. De nincs dolgom a Royal Bankban(ben?), nem akarok Judit se lenni Kékszakállú herceg hétkapujú várában, igyekszem tehát visszatalálni a Szent Lőrinc katakombába, a már-már szinte hazai otthonos hamburgerszagba, a leszállított jeans-nadrágok árubőségébe.

Serkentőpor

A mai újság híradása szerint — jegyezzük fel a dátumot, lehet hogy történelmi: 1989. május 13. — a francia haditechnika megint jelentős eredményre jutott. Többéves kísérletezés után sikerült előállítani egy olyan gyógyszert, amely napokon át ébren fogja tartani az egész vezérkart és mindenkit, aki szolgálatban van.

Amíg az ellenfél az álmosággal küzd és turnusokban szundít egyet, a franciák — váltás nélkül — szellemileg frissen és fitten vezetik le a pár napnál tovább amúgy se tartó harmadik világháborút.

S mondanunk se kell, hogy a győzelem nagyobb sánszaival. Az új gyógyszer mellékhatásai is pozitívak. Az euforisztikus közérzet, ami vele jár, elsöpri a planetáris pusztulás látán esetleg feltámadó kicsinyhitűséget, skrupolozitást, részvétet és pánikhangulatot.

Eszembe jut diákéveimből a nagyszerű barát: Sz. E. S. — aki a háború első éveiben, amíg még működtek nálunk (semleges országban) a hadviselő felek követségei, pár tubus *akteclront* vitt be az angol követségre, hogy diplomáciai úton megismertesse ennek serkentő hatásával a szövetségesek kezdetben elég lassú észjárásúnak tűnő hadvezetését.

Viccek meglepő villámfényei

Sok jót elmondtak már a pesti viccekről. Hogy valami autonóm szellem nyilatkozik meg bennük: a láncait nevető szellem...

Mostanában, hogy előkerül egy és más a múlt zárt anyagából, eszembe jutnak tiszavirág-életű viccek, amelyek abban a korban kimondták — rekeszizomrándító evidenciával — amit ma megtudunk.

Dubcek most meséli el külföldi újságíróknak is, a magyar televízióban is, hogy az intervenciót megelőző tárgyalások során ő bízott Kádárban, de már az rossz jel volt, hogy Kádár elült mellőle az asztalnál.

Pedig a hazai közvéleményben is akkor az a sűgdosott legenda járta, hogy Kádár a prágai tavasznak drukkol, s hogy az ő szándéka ellenére sorakoztatták be a magyar hadsereget a bevonulók közé.

És most Dubcek csalódottságáról beszél, sőt, Kádár felelősségét emlegeti...

Egyszeribe eszembe jut a korabeli vicc, az ágcsernyői tárgyalások idején hallottam. Magyar vicc, lefordíthatatlanul. A magyar nyelv játsszi kombinatorikája hozta ki benne, a lapszusok könyörtelen reveláló erejével, ami most — húsz év után — igazolódni látszik.

A tanácskozóké épp leülni készülnek az asztal köré.

Brezsnyev: Nem az a maga helye, Kádár elvtárs.

Kádár: Akkor *heréljünk csehet*, Brezsnyev elvtárs.

*

Dubcek pár részletet elmondott a bevonulás utáni moszkvai tárgyalásról is: Brezsnyev színe elé *ad audiendum verbum* idézték Prágából Svobodát, de ott volt a tárgyaláson ő maga is, Dubcek. Beszél az ellenállásukról és megtöretésükről.

Kevés tanúja volt ezeknek a jeleneteknek, s a tanúk nem voltak fecsegő természetűek.

Ámde az azokban a napokban Pesten elterjedt viccek helyszíni közvetítést adtak Moszkvából, gyorsan és — most látszik csak — anekdotikus tömörítéssel, mily pontosan.

Brezsnyev: Akkor most tárgyalhatunk, Svoboda elvtárs.

Svoboda: Dubcek nélkül nem tárgyalok.

(*Öt perc szünet.*)

Brezsnyev: Akkor most tárgyalhatunk, Svoboda és Dubcek elvtársak.

Dubcek: Cipőfűző nélkül nem tárgyalok.

Róma, 1989. július 14. éjfél

Nagy nekikészülődések után Cecil B. de Mille és Gyarmathy stílusában sikerült Franciaországnak megrendeznie a Nagy Forradalma kétszázadik évfordulóját. Győzött Hollywood, győzött a Folies Bergères.

A hét leggazdagabb ország főnöke meg lehetett elégedve a műsorral. Gazdagéknál ilyen egy forradalmi ünnep. Nekik nem volt mindennapi olvasmányuk a forradalom története, mint Petőfi Sándornak.

A televízió mellől lementem a könyvtárba s megpróbáltam kikeresni egy régi karácsonyi Vigilia-számból az ünnepről és a reményről írott szövegeket. Az egyikre élénken emlékezni véltem. Megtaláltam. Íme:

„Az ünnep értelmetlenné és feleslegessé válik, ha nem érzünk át valamit azokból az okokból, amelyek létrehozták. Nemcsak az egyház ünnepeire érvényes ez, hanem a történelmi, forradalmi ünnepekre is.”

Sötér István írta. Ő a magyar május elsejei felvonulásokra gondolhatott.

Ellencsúcs

Aki szegény, az a legszegényebb. (J. A.)

Párizsban ugyanakkor összegyűltek a hét legszegényebb ország intellektueljei. Jöttek Mozambikból, Bangladesből, Amazóniából, Haitiből... Üzentek a Hét Leggazdagabbnak: „Nem sokat nyitunk a világ gazdaság finom mechanizmusához, de számtalan következményét látjuk: munkanélküliség, áremelés, a szociális szolgáltatások csökkenése, az exportra szánt kultúrárok (kultúr-átok?) térhódítása...”

Levelükben tiltakoztak az eladósítás stratégiája ellen, amely — mint írják — nem az ő találmányuk.

Aláírás: „a földgolyó elátkozottjai”

A Cár szeme mindent lát

— Hogyan? Szóval mi az önök titkos felügyelete alatt állunk, s ön feltehetően mindenről tud, ami nálunk történik? Hát erre igazán nem számítottam!

Anna Dosztojevszkaja fakadt ki így a orosz rendőrfőnök előtt, 1875 áprilisában, amikor elment kilincselni férje útleveleért. A rendőrfőnök jó szándékkal kotyogott volna? Vagy cinikus volt, s élvezte mindenható-mindentudó szerepét? Anna Dosztojevszkaja lejegyezte még ezeket a szavait is:

— Igen, tudom, hogy mi történik a családjában, és meg kell mondanom, hogy eleddig nagyon meg vagyok elégedve a férjével.

Anna hazamegy és otthon beszámol, hogy mit mondtak a rendőrségen. „De Fjodor Mihajlovics nem találta mulatságosnak a dolgot.” Megroskadt a ráirányuló tekintetek súlya alatt. Dosztojevszkij ezentúl úgy élt, mint akit *néznek*. Leveleit eleve úgy írta, hogy azokat nemcsak a címzett olvassa. Rettegett az érkező levelektől, hisz ki tudja, hogy mit sem sejtő írójuk miket firkált bennük össze. És mivel világos, hogy a neki címzett levelek csak akkor kerülhetnek kezébe, ha a rendőrfőnök előbb már elolvasta

öket, valahányszor híre jött, hogy a rendőrfőnök távolabbi birtokosokhoz vadászni ment, Dosztojevszkijt felzaklatta a várakozás a ki tudja hol és meddig kallódó leveleiért. Egy ilyen alkalommal epilepsziás rohamot is kapott.

Iszonyú ez — ugye?

A valóság még iszonyúbb, mert ráadásul torzpopfát is mutat.

Az Emlékiratok végén, a jegyzetekből megtudjuk, ami Dosztojevszkij halála után derült ki.

Az útlevélkérő instanciázás után a orosz rendőrfőnök abbahagyta Dosztojevszkij figyeltetését.

Minek is kellett volna tovább figyelteni őt? Hisz úgy tudta: figyelik. S úgy viselkedett, mint akit figyelnek. Mintaállampolgárként morzsolta maradék esztendeit, sűrű idegrohamok közt.

Holtak háza

Ismerkedésük első napjától fogva úgy olvasom Anna Emlékeit, hogy várom az elkerülhetlent, Fjodor Mihajlovics halálát. A legönfeledtebb epizódon is áttetszik mindig a vég. A nyaralásokon. Azon, hogy „csókolatom a kicsikót”. (A kicsikó egy hét múlva kiadja a páráját.) Tizenöt esztendő házasságuk — olvasószemmel — végig e vég kezdete. Talán Dosztojevszkijéknek is ezt jelentették ezek az évek. Vajon az írói robotban van-e az az átok, hogy mindig a metafizikai *finis* érzetével párosul? Vagy Dosztojevszkij művészete tette-e társbérülőjükké az elmúlást? Vagy a folyton rettegett és előjel nélkül jövő epilepsziás roham volt az ismétlődő próba-halál, amelyekre egyszer következnie *kellett* annak a bizonyosnak, amelyből már nincs feleszmélés? Vagy az egyszer megúszott halálos ítélet lebeg rossz ömenként Dosztojevszkij fölött? Az is közrejátszhat, hogy talán az Emlékirat maga is Dosztojevszkij halálára van kihegyezve, hisz Anna az első pillanattól kezdve nemcsak betegnek, hanem *öregnek is* tudta a férjét, tehát nagymértékben halandónak. Furcsa, mások is annak tartották: volt az a rajongó liba Omszkból, aki ismeretlenül rátört az ebédelő Dosztojevszkijra — „Jé! ön még él, mester? Azt álmodtam, hogy meghalt!” — s aztán megsértődött, hogy a mester erre robbant. Alig győzték a halottnézőbe jövő mimózát békítgetni.

Én is egy ilyen rémlátó omszki halálmadár vagyok, bevettem magam Dosztojevszkijék otthonába, és ötszáz oldalon át várom a nagy író elhunytát. Mert mégis csak ez lesz a legérdekesebb fejezet az életrajzban, s nem az, hogy mindig milyen tortúrákkal kapják meg az útlevelet, és hogy megy-e a munka, és hogy fizetett-e a kiadó.

Szokásos csoda. Megint

Sokáig hallgattam életemnek ezekről a túl gyakori véletleneiről. Mint egy novícius, hogy neki jelenései vannak.

Elhatároztam, hogy most már nem hallgatok. Hátha másokkal is történnek hasonló csodák, csak éppen a többiek is röstellnek szólni róluk.

A legutóbbi ez volt.

Előlről kezdem. Hisz ily esetekben minden részlet számít.

Kitépett újságlapon már jó ideje rakosgattam a papírjaim között Csorba Győzőnek egy szép versét (*Népiünne*). Amikor olvastam, megragadtam és nem dobtam el együtt az újsággal. Bevált módszerem ez, hogy a kedvemre való írásokat ne hagyjam elenyészni a mindennapi összevissza olvasásokat követő Amnéziában, amelyet mint egy táguló poklot hurcolok magamban, tele tétova, később már visszahozhatatlan emlé-

kekkel... Az elnyeléssel fenyegető papírok árjában (válaszolatlan levelek, kifizetetlen számlák, befejezetlen színdarabok, fecniken a legépeltethetetlen naplójegyzetek) órangyalként nyújtja felénk kezét egy Remekmű. A fosztóképzők között ő a bizonyosság. Ahányszor felbukkan, újra olvasom, egyre szebben bontja ki rejtélyeit, megérik bennem, beérik, szervül az emlékezetben. A végén lemásolom, s ezzel örökbe fogadom.

Csorba Győző versét is elkezdtem körmölni.

1989. szeptember 2-án, reggel.

A rádióban közben elkezdődött a reggeli koncert. Monteverdi. A kommentátor magyarázza a zeneművet. Nem baj, majd jön a zene, hadd beszéljen. Én írok. Közben halom, hogy a híres velencei vecsernyékről beszél, ott hangzott el ez a Monteverdi is: „*litániakon*” — mondja. Felkapom a tollam. Én meg pont ott tartottam a vers másolásában, hogy „*hallgatja a litániára hívó harangot*”.

Tízévenként ha egyszer írom le azt a szót, hogy „litánia”. Az elmúlt negyven évben a rádióban is elvétve ha mondták, hogy „litánia”. Vajon a valószínűségszámítás hány ezerévenként engedélyez egy ilyen véletlent?

Velem, *ha írok* (szinte csakis akkor), zavarba ejtően gyakran előfordul ez a furcsa jelenség. Ha lázasan írok (mert körmömre ég, finisben vagyok), akár óránként is beüt. Minél intenzívebb a munkám, annál gyakoribb. Mondhatnám úgy: az ihlet mellékjelensége. Felszólalásra készülöben, vitától felfutott atmoszférában nem röstellem megböki a szomszédomat, hogy odanézzon: ugyanazt a szót (és nemegyszer ritka szót!) firkáltam le a magam gondolatmenetének a fonálát követve, amelyet — egész más összefüggésben — a szónok épp abban a pillanatban kimondott.

A szomszéd ilyenkor elnézőleg vállat von. Legszívesebben elülne mellőlem. Jobb is az ilyesmiről hallgatni. Én meg tudom, hogy a szónok meg én elkerülhetetlenül megüink egy újabb koincidencia felé. De akkor már befogom a szám.

Jung hosszú éveken át jegyezte (mint most én teszem) ezeket a véletlen(?) eseteket. Eleinte ő is röstellt beszélni róluk. Végül publikálta. Koestler Artúr figyelmét is lebilincselte ez a jelenség, filozófikus öregségében.

Mindketten igyekeztek magyarázattal is szolgálni. Nagyon eredeti magyarázatok az övéik.

Nekem is megvan a magamé. Még kissé ködös ugyan...

Abból a megfigyelésből indulnék ki, hogy felajzott pillanatokban, a dolgok megértésének és világos kifejezésének izgalmában, vagy *remekművek közelében* sokkal gyakoribb a koincidencia jelensége, mint a hétköznapi banalitások világában, takaréklángon égő szellemi tevékenység mellett. Lám, most is ez történt: egy nagy vers és egy nagy zenemű dupla élményének a hatása alatt volt a szellemem: fel kell tételeznünk, hogy az alkotás hevében (terében) szaporábban és tetten érhetőbben működik az a Törvény, amely nem a klasszikus fizika ok és okozatiságával hat, hanem valami kifürkészhetetlen áttétellel.

— Kifürkészhetetlen áttétel? — morogja szomszédom, és csakugyan elül mellőlem.

Hol az a kéz, például, amelyik a statisztikai arányokat biztosítja? (Hogy ennyi fiú szülessék, és ennyi lány, hogy ne több és ne kevesebb kutya harapja meg az embert esztendőnként. Hogy a sugárzó anyagok időre feleződjenek...)

„Litánia” — mondta a rádióban valaki. „Litánia” — írtam le én is.

Úgyanis az ilyen rím (minden rím?) megtetézi érvénnyel a költői kifejezést. És ez a plusz-érvény minden csak nem racionális.

Mint látjuk ezt például József Attilának abban a gyerekes fogadkozásában, hogy ő kicsapott diák léte az egész népet fogja és nem középiskolás fokon

*taní-
tani.*

Ez az egyetlen szón belül jelentkező *bámulatos koincidencia* oly maximális érvényű és tömörségű *képlet*, hogy bizvást épülhetett rá a költő nevét viselő egyetem Szegeden.

A verset hogy másolom, számolni lehet a verset létrehozó költői ihlet intenzitásával (ha nem is az eredeti fokon). S a költői ihletben — ha rímes verset ír a költő — a sorvégekre *hasonló hangzású szavak* tolnak. Petőfi példájával: a *dalom* és a *forradalom* váratlanul összeesendül. Örökérvényű koincidenciájukat jelentik.

Poétai heurisztika

(Az előzőhöz)

A költők mindig is aranymosók voltak. Mások évezredekén át észre se veszik az afféle csilánásokat a nyelv hordalékában, mint hogy a *forradalomban* benne van a *dalom* (persze, a felfedezése csak magyar költőnek adatható meg, s a magyar költők közt is épp Petőfi-nek), vagy hogy a *világ* mint Univerzum és a *világ* mint Fényesség magyarul lehet ugyanaz a szó, és hogy ez a bámulatos rokonhangzás még további kinyilatkoztatást is tartogat a magyar fülnek, kimeríthetetlen szómisztériumot, hiszen a *világnak világa* már Megváltás is, maga Jézus. Csoda-e, hogy ez az annyi mindent tömörítő önmagára rímelő két szó áll a hétszáz év költészete genezisénél? Ez adja az *élan vital*-t a hétszáz év — és még hány évezred? — szakadatlan heurisztikájának. Oly „hatvány” a Magyar Mária Siralom első két-egyszava, mint József Attila megismételt két utolsó félszava a Születésnapomra végén, az a szétoperált sziámi ikerszó: a költőnek kettébe roppantott életprogramja (nem egészen nyolc hónappal a halála előtt):

taní-
tani.

Már nem is magyarul van ez tán, hanem négerül.

A napló nélkülem

- Lehetett volna belőle regény?
- Talán.
- Önéletrajz?
- Biztos.
- Filozófia?
- Hát nem az?